

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 10 (2025) nr 4
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2025.10.72

Maria Radziszewska*

**Ksiądz Emil Welisch (1884–1954)
Bukowińczyk – z pochodzenia Niemiec,
wychowanek bursy ormiańskiej,
działacz społeczny wśród Polaków**

**Catholic Priest Emil Welisch (1884–1954):
Bukovinensis – German by Origin,
a Student of an Armenian Boarding School,
a Social Activist among Poles**

Abstract: The text is devoted to the biography of priest Emil Welisch. He was born as a German in the multicultural Kingdom of Bukovina. He studied and worked among Germans, Romanians, Poles, Armenians, Ukrainians. Under the influence of political changes he had to leave Bukovina, but he carried it in his heart until the end of his life. An important place in his biography is occupied by pastoral and teaching activities.

Keywords: Emil Welisch, catholic priest, education, pastoral care, Bukowina.

* Maria Radziszewska (ORCID: 0000-0003-0572-7631) – dr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Katedra Pedagogiki Ogólnej i Opiekuńczej; kontakt: maria.radziszewska@uwm.edu.pl.

Wstęp

Inspiracją do zgłębiania materiałów poświęconych osobie księdza katolickiego Emila Welischa było wciąż niesłabnące zainteresowanie Autorki wielowymiarową Bukowiną. Mozaika etniczna, językowa, kulturowa i religijna tego regionu ukształtowała się pod wpływem procesów kolonizacji i migracji. W grupie osadników znaleźli się również potomkowie Welischa. Osiedlili się na terenie dzisiejszego miasta i powiatu Gura Humorului (pol. *Gurahumora*) w województwie suczawskim w dolinie rzeki Mołdowy, w górach. Wraz z innymi osadnikami wnieśli swój wkład w rozwój regionu. Emil był pierwszym z rodziny Welischów, który osiągnął awans społeczny, zdobył wyższe wykształcenie, został księdzem katolickim. Mszę prymicyjną odprawił w Biserica Preasfânta Treime, w której nadal odbywają się wielojęzyczne nabożeństwa¹.

Niniejsze opracowanie dokumentujące postać ks. Welischa jako Bukowińczyka, jest efektem jakościowej analizy archiwaliów, prasy oraz studiów literatury przedmiotu badań.

Lata dzieciństwa i edukacja ludowa w Gurahumora

Emil Welisch przyszedł na świat 20 stycznia 1884 r. w Gurahumora (rum. Gura Humorului) na Bukowinie. Jego dziadkowie Sebastian „Westl” Wellisch (Wällisch)² i Barbara Rückl sprowadzili się na Bukowinę w 1835 r. z okolic Pragi³. Reprezentowali oni nową grupę czeskich Niemców – rzemieślników, chłopów małorolnych i drwali. Wraz z dwudziestoma siedmioma innymi rodzinami założyli osadę Bori (Boureni) w pobliżu Klaster Humora (rum. Mănăstirea Humorului)⁴. Nowi koloniści otrzymali wsparcie od państwa

1 Biserica Preasfânta Treime, <https://www.hvp.ro/objective-turistice-suceava-gura-humor/biserica-preasfanta-treime>, dostęp: 19.07.2024.

2 W dokumentacji szkolnej nazwisko Emila jest zapisane przez jedno l; S.A. Welisch, *Reverend Emil Welisch Remembered*, „The Bukovina Society of the Americas”, 2003, march, s. 10.

3 D. Reckmann, *Bori Settlers*, https://bukovinasociety.org/bsa-file_villages-e/bsa-file_villages-list-e/bsa-file_villages_bori_founding-settlers-e/, dostęp: 13.07.2024.

4 S. Osaczuk, *Niemcy na Bukowinie od Józefa II do Adolfa Hitlera*, w: *Bukowina. Integracja społeczno-kulturowa na Pograniczu*, red. H. Krasowska, E. Kłosek, M. Pokrzyńska, Z. Kowalski, Warszawa–Wrocław–Zielona Góra–Piła 2010, s. 161.

i osiedlonych tam już Niemców w Radowcach, Illischestie i Humora. Do Kościoła i szkoły administracyjnie byli włączeni w Humora⁵. Mieszkańców Bori charakteryzowała szczególna religijność. Wierni Kościołowi katolickiemu budowali przy swoich domach kapliczki z figurkami Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus, z Jezusem lub ze św. Janem Nepomucenem na pamiątkę domu, z którego wyemigrowali⁶.

Z czasem rodziny niemiecko-czeskie zasiedliły pobliskie ziemie. I tak ojciec Emila – Johann – wraz z żoną Katharine z domu Schaffhauser przenieśli się do Gurahumora. Było to w tym czasie miasto targowe. Znajdowały się tam stacja pocztowa, kościół rzymsko-katolicki i cerkiew grecko-unicka⁷. W 1900 r. teren zamieszkiwało ponad 4 tys. ludności⁸. Rodzice Emila mieli jedenaścioro dzieci. Jego rodzeństwo to: Marie, Margaret, Peter, Wernel, Johann, Josef, Sebastian, Theresia, Regina, Paulus⁹. Ojciec pełnił funkcję notariusza publicznego, dorabiał jako cieśla, matka prowadziła gospodarstwo domowe.

W ten sposób rodzina Emila Welischa, reprezentująca osadników niemieckich, dołączyła do innych narodowości – Polaków, Ukraińców, Żydów, Węgrów, Słowaków i Rumunów – zamieszkujących południową Bukowinę. Na terenie Bukowiny, która w latach 1848–1919 była niezależną i autonomiczną krainą koronną monarchii Austro-Węgier ze stolicą w Czerniowcach, w administracji państwowej wszystkie mniejszości posługiwały się językiem niemieckim. Z czasem uzyskały prawo do nauki w języku ojczystym jako wykładowym (1867). Poza językiem, różnice między osadnikami wynikały też z wyznania. Na Bukowinie Kościół katolicki administracyjnie był podporządkowany archidiecezji lwowskiej i był uważany za „Kościół polski”, co mogło dystansować

5 R.F. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich: Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen*, Innsbruck 1902, s. 440–448.

6 A Klug, *Die Besiedelung von Bori*, „Deutsche Tagespost”, 1935, https://bukovinasociety.org/bsa-file_villages-e/bsa-file_villages_list-e/bsa-file_villages_bori-die-besiedlung-klug-d-2/, dostęp: 13.07.2024.

7 F. Sulimierski, *Gurahumora*, w: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 2, Warszawa 1881, s. 911–912.

8 *Gura Humorului*, w: *Enciclopedia Bucovinei*, t. 2: G-O, red. E. Satco, A. Niculică, Suceava 2018, s. 118.

9 J. Welisch, *Reflections and Reminiscences a Bukovina German Tells His Story*, „Journal of the American Historical Society of Germans from Russia”, 12 (1989) nr 2, s. 30.

Niemców od ich pochodzenia etnicznego¹⁰. Jednak do końca ery austriackiej na Bukowinie między księżmi katolickimi Polakami i Niemcami panowała zgoda¹¹. W latach 1889–1902 urząd proboszcza w Gurahumora sprawował ksiądz prałat Klemens Svoboda (1853–1928)¹². Stał on na czele dekanatu radowieckiego, jednego z trzech dekanatów rzymskokatolickich na Bukowinie¹³. W 1901 r. ks. Svoboda został powołany na stanowisko inspektora okręgowego dla szkół polskich w okręgu szkolnym Gurahumora¹⁴. Zarówno praktyki religijne, jak i ówczesne powszechne uznanie dla zawodu kapłana mogły wpłynąć na dalszą edukację Emila.

Emil Welisch prawdopodobnie edukację elementarną rozpoczął w szkole państwowej w Gurahumora.

Pierwsza szkoła w Gurahumora w czasach monarchii austriackiej została zorganizowana w 1812 r. Powstała ona na mocy politycznej ustawy szkolnej z 1805 r.¹⁵. Wprowadziła 1–2 klasową szkołę trywialną dla wszystkich uczniów od 6 do 13 roku życia. Początkowo do Trivialschule w Gurahumora uczęszczało jedenastu chłopców, w tym ośmiu narodowości niemieckiej i trzech żydowskiej. W miarę napływu osadników zmieniała się również liczebność i struktura społeczności uczniowskiej, np. w 1824 r. do przeważającej grupy uczniów pochodzenia niemieckiego (60%) dołączyli Polacy (36%), Rumun i Węgie¹⁶. Szkoły trywialne jako najniższy szczebel kształcenia skupiały się na nauce czytania, pisania, rachunków, religii, katechizmu i obyczajów. Pozostawały pod nadzorem władz państwowych i kościelnych¹⁷. Zmiany strukturalne szkolnictwa ele-

10 *Geschichte der Bukowina: Von der Kiewer Rus über das Fürstentum Moldau, das Österreichische Kronland Bukowina bis zur Herrschaft Rumäniens*, <https://www.bukowinafreunde.de/geschichte-der-bukowina/#voroesezeit>, dostęp: 13.07.2024.

11 E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa–Kraków 1973, s. 36.

12 I. Şmid, *Două secole de istorie ale Parohiei Romano-Catolice din Rădăuți (Ediție revizută și adăugită)*, Rădăuți 2013, s. 238.

13 E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, s. 35.

14 *Wiadomości kościelne*, „Gazeta Lwowska”, 51 (1901) s. 3.

15 Podano za: R. Pelczar, J. Ryś, *Wychowanie narodowe i patriotyczne w polskich szkołach ludowych w Galicji w latach 1772–1918*, Rzeszów 2023, s. 86–88.

16 *Școala cea dintâi din Gura Homorului*, <https://www.scoalaigh.ro/>, dostęp: 13.07.2024.

17 Po przyłączeniu Bukowiny do Galicji w 1787 r. nadzór nad szkołami przejęło Gubernium we Lwowie. Od 1815 r. sprawami szkolnictwa zajmował się lwowski rzymsko-

mentarnej przyniosła ustawa z 1869 r., a następnie jej nowelizacja z 1883 r. Ustawa szkolna z 1883 r. wprowadziła podział szkół ludowych pospolitych na szkoły wiejskie i małomiasteczkowe oraz miejskie, szkole wydziałowej zaś nadała nową funkcję, m.in. kształcenia ogólnego. Ustawodawca stał również na stanowisku, że należy dokonać kategorycznego podziału płci w szkołach wydziałowych oraz zróżnicować dla nich program kształcenia (4 lata)¹⁸. W 1885 r. w Gurahumora uruchomiono więc szkołę wydziałową dla dziewcząt¹⁹.

Zgodnie z austriackim prawem oświatowym dzieci realizowały obowiązek szkolny od 6. do 14. r.ż. Tylko po miejskiej szkole ludowej można było kontynuować naukę w szkołach średnich (gimnazjum), a później wyższych. Z tej możliwości skorzystał Emil. Na dalszą edukację wyjechał do Czerniowiec.

Czerniowce – gimnazjum i bursa

Czerniowce (obecnie Чернівці na Ukrainie) były stolicą Królestwa Bukowiny, w której urząd sprawował prezydent kraju mianowany przez cesarza, podległy centralnemu rządowi w Wiedniu. Pełnił on też funkcję przewodniczącego Rady Szkolnej Krajowej. W latach 1887–1905 ponownie prezydentem był Polak, Antoni von Kochanowski (1817–1906). Czerniowce z wieloetnicznym społeczeństwem zyskiwały miano miasta zamożnego, prowadzącego ożywiony handel²⁰. Zamieszkujące je różne nacje podejmowały starania o utrzymanie kultury i języka ojczystego w przestrzeni wielokulturowego miasta i regionu Bukowiny. Powoływano towarzystwa mniejszościowe (np. Towarzystwo Polskie Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej²¹, Towarzystwo Niemców Chrześcijańskich²²), domy mniejszościowe (np. Dom Polski, Deutsches Haus, Żydowski Dom Ludowy),

katolicki konsystorz, a od 1851 r. prawosławny konsystorz biskupi w Czerniowcach. M. Radziszewska, *Początki i rozwój szkolnictwa polskiego w Rumunii do 1939 roku*, „Biuletyn Historii Edukacji”, 39 (2018) s. 91.

18 C. Majorek, *Kierunki regresu jednolitej struktury szkolnictwa ludowego w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, 32 (1970) s. 210–214.

19 *Școala cea dintâiu din Gura Homorului*, <https://www.scoalaigh.ro/>, dostęp: 13.07.2024.

20 E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, s. 135.

21 W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach*, Czerniowce 1885, s. 25.

22 S. Osaczuk, *Niemcy na Bukowinie*, s. 164.

korporacje akademickie. Element mniejszościowy był też silnie reprezentowany we wszystkich typach czerniowieckich szkół: ludowych²³, gimnazjach²⁴, średniej przemysłowej, średniej rolniczej, seminariach nauczycielskich, wyższej szkole realnej, Uniwersytecie im. Franciszka Józefa²⁵.

W Czerniowcach w roku szkolnym 1897/1898 Emil Welisch wstąpił do drugiego gimnazjum państwowego. Zweite Staatsgymnasium założono w 1896 r. Utworzono tam równoległe klasy z językiem wykładowym ukraińskim. W ramach przedmiotów nadobowiązkowych wykładano też język polski. Emil był jednym z 58 uczniów, którzy rozpoczęli kształcenie w klasie pierwszej. Chłopcy różnili się pochodzeniem, językiem ojczystym czy wyznaniem. W klasie Emila najwięcej uczniów pochodziło spoza Czerniowiec (46%), następnie z Czerniowiec (36%), z Galicji (8%), spoza Galicji i Bukowiny (3%), z Rumunii (3%) i jeden z Węgier. Posługiwali się głównie językiem niemieckim (69%), mniej polskim (17%), ukraińskim (10%), rumuńskim (2%). Pod względem wyznania przeważali izraelici (46%), katolicy (38%), grecko-orientalni (12%), ewangelicy (3%). Wiek uczniów mieścił się w przedziale od 10 do 15 lat, w grupie znajdował się też jeden w wieku 19 lat²⁶. Nauka trwała 8 lat. Program kształcenia ukierunkowano na wykształcenie językowe z elementami nauk realnych. W klasie ósmej Emil wraz z 27 kolegami uczył się religii, łaciny, języka greckiego, języka niemieckiego, geografii i historii, matematyki, propedeutyki filozofii²⁷. Nauka w gimnazjum była płatna. W trudnych sytuacjach życiowych gimnazjaliści otrzymywali wsparcie. Również w klasie drugiej Emil pobierał stypendium²⁸. Zweite Staatsgymnasium w Czerniowcach ukończył w 1905 r.

23 W 1905 r. w Czerniowcach było 13 miejskich szkół ludowych; G. Cicimirski, *Polacy na Bukowinie i zadania oświatowe TSL*, „Przewodnik Oświatowy”, 2 (1907) s. 73.

24 Gimnazjum państwowe w Czerniowcach założono w 1808 r. Do 1896 r. było ono jedyną szkołą średnią ogólnokształcącą w stolicy Bukowiny.

25 Szerzej: C. Ungureanu, *Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cernăuți (1875–1919)*, „Analele Bucovinei”, 2 (2016) s. 41–64.

26 *Erster Jahres-Bericht des k. k. zweiten StaatsUntergymnasiums in Czernowitz am Schlusses des Schuljahres 1897/98*, Czernowitz 1898, s. 80–81.

27 *VIII. Jahresbericht des k. k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusses des Schuljahres 1904/1905 von Kornel Kozak, k. k. Gymnasialdirector, Czernowitz 1905*, s. 88–89.

28 *Zweiter Jahresbericht des k. k. StaatsUntergymnasiums in Czernowitz am Schlusses des Schuljahres 1898/99*, Czernowitz 1899, s. 80.

Emil Welisch podczas pobytu w gimnazjum mieszkał w założonej w 1897 r. Bursie Ormiańskiej. Była to pierwsza w historii Czerniowiec instytucja o charakterze pomocowym dla dzieci i młodzieży²⁹. Jej powstanie było zasługą miejscowej społeczności ormiańskiej, a inicjatorem działań – ks. Kajetan Kasprowicz³⁰, od 1891 r. proboszcz ormiańskokatolickiej parafii w Czerniowcach z kościołem św. Grzegorza Odnowiciela³¹. W swoich staraniach o otwarcie bursy mógł on wzorować się na wcześniej zorganizowanej we Lwowie w 1865 r. Bursie Ormiańskiej im. Józefa Torosiewicza. Potrzebę jej powołania zgłaszał na zebraniach Koła Pań Towarzystwa Szkoły Ludowej w Czerniowcach, które odbyły się 23 i 24 października 1896 r.³². Pierwsze fundusze na działalność placówki pochodziły od samego założyciela, kolejne od polsko-ormiańskich ziemian zebrane w formie datków oraz od rodziców wychowanków, którzy wnosili skromne opłaty w postaci świadczeń pieniężnych lub rzeczowych (np. produktów żywnościowych³³). Dodatkowym wsparciem dla bursy było Towarzystwo Bursy im. Izaaka Mikołaja Isakowicza³⁴.

Zanim wybudowano dom mieszkalny, pierwsi wychowankowie zamieszkiwali pomieszczenia domu parafialnego. Ówczesna prasa tak pisała na ten temat: „Początki tej instytucji były nader skromne. W paru suterenowych izdebkach domu parafialnego przy ul. Ormiańskiej [...] Ks. Kasprowicz mieścił ubogich chłopców, dając im stół i wszelką opiekę, a kiedy napływ kandydatów wzrastał z każdym rokiem, inicjator powziął był myśl zawiązania stowarzyszenia i kreowania bursy na większą skalę, co też przy Bożej pomocy i poparciu ze strony ludzi znacznych mąż ten świątobliwy, żelaznego hartu i silnej woli istotnie

29 A.E. Zelionce, *Ks. Aleksander Opolski i dzieła miłosierdzia na Bukowinie*, „Polonus”, 8 (2016) s. 32.

30 Kajetan Kasprowicz (1854–1909) – duchowny katolicki obrządku ormiańskiego, działacz społeczny.

31 R. Król-Mazur, *Bukowina jako ojczyzna prywatna polskich Ormian*, w: *Polska i Rumunia w Europie Środkowej w XX i XXI wieku. Studia, materiały i eseje poświęcone pamięci prof. dra hab. Wojciecha Rojka/ Polonia și România în Europa Centrală în secole XX și XXI. Studii, materiale și eseuri dedicate în memoria prof. univ. dr. Wojciech Rojek*, red. A. Kastory, H. Walczak, Kraków 2017, s. 272.

32 *Dla dzieci polskich*, „Gazeta Polska”, 85 (1896) s. 1.

33 E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, s. 175–176.

34 Izaak Mikołaj Isakowicz (1824–1901) – arcybiskup lwowski obrządku ormiańskiego, teolog, filantrop.

doprowadził do skutku. Na gruncie parafialnym [...] stanął wygodny dom murowany, [...] obliczony na pomieszczenie 50 wychowanków”³⁵.

Do bursy przyjmowano chłopców religii katolickiej bez względu na narodowość, przy czym pierwszeństwo mieli uczniowie wyznania ormiańskiego. Na przykład w roku szkolnym 1904/1905 wśród jej mieszkańców znaleźli się: polscy Ormianie (21 osób), Polacy (29 osób), Niemcy (15 osób), Rusini grekokatolicy (2 osoby) i Węgrzy (2 osoby). Dwa lata później liczba ta wzrosła do 83 wychowanków: „uczyli się bardzo dobrze, albowiem zły postęp w naukach otrzymał tylko 1”³⁶. Każdy wychowanek bursy miał zapewnione zakwaterowanie, wyżywienie oraz utrzymanie. Mógł uczestniczyć w zajęciach tematycznych, lekcjach śpiewu czy gry na instrumencie.

W czasie pobytu Emila w bursie głównym prefektem i opiekunem wychowanków był ks. Kasprowicz, niezwykle oddany sprawom placówki. Z wychowankami rozmawiał w języku polskim. „Utrzymywał surową dyscyplinę i kontrolę nad nauką szkolną pensjonariuszy przy pomocy starszych wychowanków, wśród których bywali i studenci uniwersytetu”³⁷. W 1909 r., po śmierci założyciela bursy, dotychczasową nazwę zmieniono, nadając jej imię ks. Kajetana Kasprowicza³⁸. Dzieło ks. Kasprowicza przetrwało do 1939 r.³⁹. Wzorowały się na nim inne narodowości⁴⁰, otwierając bursy: polską, niemiecką, rusińską i rumuńską⁴¹.

Wychowankowie bursy ormiańskiej, pod wpływem ks. Kasprowicza i systemu wychowania internatowego, wykazywali większą wrażliwość na potrzeby mieszkańców Bukowiny. Chcieli się realizować zawodowo i przyszłość po-

35 *Bursa im. Issakowicza*, „Gazeta Polska”, 3 (1914) s. 1–2.

36 *Towarzystwo orm-kat. bursy im. Issakowicza w Czerniowcach*, „Gazeta Polska”, 101 (1907) s. 2–3.

37 E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, s. 176.

38 *X. infułat Kajetan Kasprowicz. Założyciel Bursy Orm-Katol. w Czerniowcach*, „Poślaniec św. Grzegorza”, 42–43 (1930).

39 A-E. Zelonca, *Ks. Aleksander Opolski i dzieła miłosierdzia na Bukowinie*, „Polonus”, 8 (2016) s. 32.

40 *Bursa kat. im. Issakowicza*, „Gazeta Polska”, 85 (1910) s. 1.

41 M. Radziszewska, *Bursa im. Adama Mickiewicza w Czerniowcach jako przykład instytucjonalnej formy opieki nad dziećmi i młodzieżą mniejszości polskiej w Królestwie Bukowiny*, w: *Pomiędzy dysonansem a konsonansem społecznym*, red. J. Górniewicz, Olsztyn 2021, s. 363–390.

święcić pracy na jej terenie. Niektórzy, naśladując ks. Kasprowicza, wybierali studia teologiczne⁴². W tej grupie wychowanków znalazł się Emil.

Lwów – przygotowania do kapłaństwa

Kolejnym etapem edukacji Emila były studia wyższe we Lwowie. W 1905 r. zapisał się na Wydział Teologiczny c.k. Uniwersytetu im. cesarza Franciszka I. W roku akademickim 1905/1906 rektorem Wydziału Teologicznego został ks. dr Jan Żukowski (urodzony w Czerniowcach), prof. zw. filozofii chrześcijańskiej i teologii fundamentalnej. Kolejnymi rektorami wydziału byli profesoria: ks. dr Alojzy Jougan (teologia pastoralna z językiem wykładowym polskim), ks. dr Maciej Sieniatycki (dogmatyka szczegółowa), ks. dr Józef Komarnicki (nauki biblijne Nowego Testamentu), ks. dr Jan Bartoszewski (teologia pastoralna i pedagogika z wykładem ruskim)⁴³. W gronie kadry profesorskiej znaleźli się też: ks. Błażej Jaszowski, specjalista z zakresu prawa kościelnego i pedagogiki, ks. Stanisław Narajewski teolog moralny, ks. Jan Fijałek prof. historii kościelnej, ks. Tytus Myszkowski (znawca studium biblijnego Starego Testamentu i dialektów semickich), ks. Adam Gerstmann i ks. Jan Ślósarz – habilitowani docenci prywatni teologii pastoralnej oraz ks. Stanisław Wysocki, prefekt seminarium duchownego obrządku łacińskiego⁴⁴.

W czasach studiów Emila Welischa, tj. w latach 1905–1909, liczba słuchaczy Wydziału Teologicznego zmieniała się. W semestrach zimowych początkowo rosła (od 411 do 456 osób), po czym stopniowo malała (do 431 i 417). W semestrach letnich utrzymywała się natomiast tendencja wzrostowa (389, 409, 411, 409)⁴⁵. W 1905 r. Emil był jednym z dziewięciu słuchaczy Wydziału Teologicznego

42 07 listopada 1910 r. w Czerniowcach, w kościele ormiańskokatolickim, w pierwszą rocznicę śmierci założyciela Bursy, ks. prał. Kajetana Kasprowicza, mszę św. w jego intencji odprawili trzej byli jej wychowankowie: ks. Kajetan Amirowicz, ks. Jakub Demitrowski i ks. Emil Welisch. J. Bujak, *Kronika Bukowińskich Polaków 1906–1910*, Suceava 2022, s. 607–608.

43 *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1898/1899–1909/1910*, oprac. W. Hahn, Lwów 1912, s. 284–304.

44 *Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1905/1906. C. K. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie*, Lwów 1905, s. 5–7.

45 *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1898/1899–1909/1910*, oprac. W. Hahn, Lwów 1912, s. 669–670.

pochodzących z Bukowiny (2%), podczas gdy większość stanowili mężczyźni z Galicji (94%). Pochodzenie niemieckie deklarowało tylko trzech słuchaczy, przeważali studenci narodowości ruskiej (72%), następnie polskiej (27%) Wyznanie rzymskokatolickie wraz z Emilem reprezentowało 28% słuchaczy Wydziału Teologicznego. W skali całej uczelni słuchacze tego wydziału w roku akademickim 1905/1906 stanowili 13% ogółu studentów⁴⁶.

Studia na Wydziale Teologicznym trwały 4 lata. W latach 1905–1909 nauka obejmowała następujące przedmioty: *dogmatica generalis*, *historia sacra*, *grammatica linguae hebraicae cum exercitationibus practicis*, *grammatica linguae arabicae cum exercitationibus practicis*, *propaedeutica philosophico-theologica*, *dogmatica specialis*, *theologia moralis*, seminarium z historii kościelnej (ćwiczenia paleograficzne), pedagogika, czyli nauka o wychowaniu dzieci ze szczególnym uwzględnieniem psychologicznych zasad, teologia pastoralna, seminarium homiletyczne, *institutiones iuris Canonici*, ćwiczenia praktyczne z nauczania religii, kwestia socjalna⁴⁷. Wykładano też katechetykę i metodykę w języku wykładowym polskim i ruskim. Na Uniwersytecie Franciszkańskim Wydział Teologiczny był jedynym, na którym słuchacze byli zwolnieni z uiszczania opłaty za czesne⁴⁸. Wszystkie wykłady wspólne odbywały się w języku łacińskim, inne zaś były dwujęzyczne, co wynikało z różnic obrządkowych⁴⁹ (polski, ruski). Wykłady teologiczne były obowiązkowe dla kandydatów do stanu duchownego.

W 1905 r. Emil był jednym z 42 kandydatów do seminarium duchownego na pierwszym roku⁵⁰. Na czwartym roku było razem z nim 30 słucha-

46 Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu letnim 1905/1906. C.K. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1906, s. 44–45.

47 Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1905/1906. C. K. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1905, s. 46, Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu letnim 1905/1906. C.K. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1906, s. 46; Program wykładów w półroczu letnim 1908/1909. C.K. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1910, s. 3–6.

48 Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1905/1906. C.K. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1905, s. 2.

49 ks. T. Długosz, Rzut oka na dzieje lwowskiego Wydziału Teologicznego, w: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918 – 1933, Lwów 1934, s. 18.

50 *Catalogus Universi Venerabilis Cler Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1906*, Leopoldi 1906, s. 33.

czy⁵¹. W 1909 r., po przyjęciu święceń kapłańskich, Emil został księdzem katolickim obrządku łacińskiego⁵².

Praca duszpasterska na Bukowinie

Ksiądz Emil Welisch za sprawą bpa dra Józefa Bilczewskiego (1860–1923) dołączył do grona kapłanów, którzy zostali wysłani do posługi duszpasterskiej na Bukowinę⁵³. 1 września 1909 r. ks. Welisch rozpoczął posługę kapłańską w Gurahumora⁵⁴. Zarządzeniem kurii metropolitalnej praca duszpasterska księży miała się opierać na jednakowym traktowaniu wszystkich wiernych, niezależnie od ich narodowości. W mieszanych parafiach nabożeństwa miały być odprawiane w dwóch językach, np. polskim i niemieckim⁵⁵. Oba te języki znał ks. Welisch. Na terenie parafii rzymskokatolickiej w Gurahumora mieszkało ok. 5 tys. wiernych⁵⁶. I tak, Emil powrócił do rodzinnego kościoła Trójcy

51 ks. T. Długosz, *Rzut oka*, s. 35–36.

52 Nowo wyświęceni kapłani archidiecezji lwowskiej w 1909 r.: ks. Franciszek Bałut, ks. Juliusz Barzycki, ks. Józef Błolnicki, ks. Jan Dąbrowski, ks. Rudolf Dąbrowski, ks. Jan Dudzik, ks. Franciszek Froń, ks. Jan Gorczyca, ks. Adam Jaśkiewicz, ks. Błażej Jurasz, ks. Zygmunt Kozubski, ks. Wojciech Kranowski, ks. Jan Krokowski, ks. Jakub Marszał, ks. Antoni Matejkiewicz, ks. Władysław Pilim, ks. Franciszek Rachel, ks. Kazimierz Rapała, ks. Stanisław Sadowski, ks. Wiktor Sklarczyk, ks. Józef Ślipko, ks. Kazimierz Sowiński, ks. Edward Szczerbowski, ks. Michał Szczęch, ks. Grzegorz Urbański, ks. Emilian Welisch, ks. Józef Widawski, ks. Józef Wierzbowski, ks. Henryk Zawada, ks. Władysław Żak. *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Archidiececesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1909*, Leopoldi 1910, s. 198, 208–209.

53 J. Bujak, *Lwowski abp prof. dr Józef Bilczewski (21.01.1901–20.03.1923) według bukowińskich Polaków, ich prasy oraz wybranych archidiecezjalnych świadectw epoki*, w: *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w strukturze nawiązywania polsko-rumuńskich relacji dyplomatycznych Despre relațiile polono-române de-a lungul timpului în anul centenarului stabilirii relațiilor diplomatice polono-române*, oprac. red. E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2021, s. 405–407.

54 *Wiadomości diecezjalne*, „Gazeta Kościelna”, 17 (1909) nr 32, s. 406.

55 D. Grodkowska-Kulińska, *Zbiór Czerniowiecki 1781–1945 (1975)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 81 (2004) s. 83. H. Krasowska, *Bukowina Żywa historia Kościoła*, Kraków 2006.

56 *Oplakane dla nas Polaków we Wschodniej Galicji stosunki kościelne*, „Gazeta Kościelna”, 19 (1911) nr 23, s. 291–292.

Przenajświętszej (rum. *Biserica „Preasfânta Treime”*) w Gurahumora. W świątyni wybudowanej w 1811 r., w obecności rodziny, odprawił mszę prymicyjną⁵⁷.

Z Gurahumora ks. Welisch trafił do Radowiec na posadę kooperatora⁵⁸ do świątyni Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, pod skrzydła ks. prałata i dziekana Klemensa Svobody⁵⁹. W sierpniu 1911 r. otrzymał posadę drugiego kooperatora i przeniósł się z Radowiec do Czerniowiec⁶⁰. Jako wikariusz kooperator miał obowiązek zastępować proboszcza i pomagać w całej dziedzinie pracy duszpasterskiej. W Czerniowcach pracował pod kierunkiem ks. prałata Józefa Schmida (1850–1921) w kościele Podwyższenia Krzyża Świętego⁶¹. W listopadzie 1914 r. ks. Welisch awansował na pierwszego kooperatora⁶².

Po ustaniu działań wojennych zmienił się układ sił na Bukowinie, która znalazła się w obszarze Wielkiej Rumunii. W 1919 r. zamieszkiwała ją ludność rumuńskojęzyczna (46,7%), ukraińska (28%), żydowska (10,1%), niemiecka (8,4%), polska (4,2%) i inne (1,8%)⁶³. Mniejszość niemiecka, która stanowiła na Bukowinie ponad 8% ogółu ludności⁶⁴, w listopadzie 1918 r. utworzyła Niemiecką Radę Narodową Bukowiny (*Deutscher Volksrat für die Bukowina*), aby chronić swoje interesy w rumuńskim państwie narodowym⁶⁵. W jej komisji wykonawczej zasiadał ks. Emil Welisch, reprezentujący duchowieństwo

57 S. A. Welisch, *Reverend Emil Welisch*, s. 9.

58 *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1909, Leopoldi 1910*, s. 198, *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1910, Leopoldi 1911*, s. 207.

59 I. Șmid, *Două secole de istorie ale Parohiei Romano-Catolice din Rădăuți* (Ediție revizută și adăugită), Rădăuți 2013, s. 253.

60 *Wiadomości diecezjalne*, „Gazeta Kościelna”, 19 (1911) nr 33 s. 410.

61 *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1911, Leopoldi 1912*, s. 191.

62 *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1914, Leopoldi 1915*, s. 167.

63 Ș. Purici, *Aspecte ale problemei minorităților naționale în Bucovina istorică între anii 1918 și 1940 (I)*, „Analele Bucovinei”, 1 (1997) s. 132.

64 Niemcy na Bukowinie i w starej Rumunii stanowili 70 tys. ludności, w Besarabii 117 tys., 250 tys. w Siedmiogrodzie i 500 tys. w Banacie; *Die Deutschen Grossrumänienens, Der Deutsche Volksrat für die Bukowina*, „Deutsche Volkszeitung”, 56 (1919) s. 1.

65 S. Osaczuk, *Niemcy na Bukowinie*, s. 166–167.

katolickie⁶⁶ (Rada została zlikwidowana w 1919 r.). Warto dodać, że mniejszość niemiecka na Bukowinie utraciła przywileje, które posiadała w monarchii Habsburgów, np. powszechność języka niemieckiego⁶⁷.

również w administracji kościelnej zaszły zmiany. W 1921 r. abp J. Bilczewski utworzył dla terenów, które znajdowały się w obrębie Rumunii, Generalny Wikariat. Było to konieczne z uwagi na fakt, że żaden kościół w Rumunii nie mógł podlegać zagranicznej suwerenności lub organizacji⁶⁸. Na stanowisko generalnego wikariusza Bukowiny powołał proboszcza Czerniowiec ks. Józefa Schmi-da, a kiedy ten zmarł, ks. prałata i dziekana w Radowcach, Klemensa Svobodę (lipiec 1921)⁶⁹. 8 lipca 1924 r. w miejsce ustępującego z uwagi na stan zdrowia ks. Svobody wikariuszem został ks. kanonik Józef Steinbach, proboszcz z Sada-góry⁷⁰. W latach 1926–1939 funkcję tę pełnił ks. Wojciech Grabowski (1873–1939). Prowincja bukowińska podlegała do 1925 r. jurysdykcji arcybiskupów lwowskich obrządku łacińskiego, a następnie administraturze apostolskiej. W 1930 r. zniesiono administraturę, a prowincję w strukturze kościelnej powierzono biskupstwu w Jassach. Ówczesny biskup, Mihai Robu (1884–1944), „ze względu na specyfikę regionu zachował w dalszym ciągu urząd wikariusza generalnego Bukowiny”⁷¹. Przejął opiekę nad 31 parafiami katolickimi i 48 kapłanami⁷².

W latach 20. XX w. w Czerniowcach ks. E. Welisch pełnił funkcję katechety szkolnego⁷³. Powrócił do II państwowego gimnazjum realnego, tym razem jako nauczyciel religii (1928–1929)⁷⁴. Jednocześnie podejmował pracę społeczną na rzecz dzieci i młodzieży.

66 *Der Deutsche Volksrat für die Bukowina*, „Deutsche Volkszeitung”, 1 (1918) s. 1.

67 I. E. Zup, *Bewahren der Deutschen identität und sprache in Grossrumänien. Das vereinsleben*, „Studia UBB Philologia”, 66 (2021) nr 3 s. 99–100, DOI: 10.24193/subbphil.2021.3.06.

68 *Uregulowanie spraw wyznaniowych w Rumunii*, „Gazeta Polska”, 252 (1923), s. 2.

69 *Wiadomości diecezjalne*, „Gazeta Kościelna”, 28 (1921) nr 13, s. 156.

70 *Zmiana w wikariacie generalnym*, „Gazeta Polska”, 294 (1924), s. 4.

71 A.E. Zielonca, *Kościół katolicki obrządku łacińskiego na Bukowinie (1900–1940)*, „Roczniki Teologiczne”, 63(2016) nr 4, s. 174, DOI: 10.18290/rt.2016.4-18.

72 *Schematismus Archidiaecesis Leopoliensis Ritus Latini Pro anno Domini 1929*, Leopoldi 1929, s. 257.

73 *Elenchus Cleri Saecularis ac Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Ritus Latini Pro anno Domini 1922*, Leopoldi 1922, s. 76.

74 *Schematismus Archidiaecesis Leopoliensis Ritus Latini Pro anno Domini 1929*, Leopoldi 1929, s. 226.

Ksiądz Welisch zainteresował się losem dzieci osieroconych w wyniku I wojny światowej. Działał w komitecie wykonawczym Katolickiego Niemieckiego Stowarzyszenia Domów Dziecka na Bukowinie (Verein katholisch-deutsches Waisenhaus für die Bukowina). Podjął aktywność w kierunku założenia Katolicko-Niemieckiego Domu Sierot im. św. Józefa (Josefinum)⁷⁵ oraz stowarzyszenia studenckiego (Katholische deutsche Studentenverbindung „Frankonia” in Czernowitz).

Kościół katolicki obrządku łacińskiego na Bukowinie borykał się z niedoborem księży. Najczęściej placówka na skutek ubytku kapłana (przeniesienie, śmierć), zwłaszcza proboszcza, pozostawała nieobsadzona. Władze kościelne starały się przychodzić wiernym z doraźną pomocą, kierując tam administratorów parafii. Ksiądz Welisch w 1928 r. był administratorem w Molodia (rum. Cosmin) w dekanacie czerniowieckim, gdzie było 1718 wiernych wyznania rzymskokatolickiego⁷⁶. W następnym roku dojeżdżał do nieobsadzonej parafii w Adâncata, dawniej Hliboka (rum. Hliboca)⁷⁷.

Prawdopodobnie już za biskupa Robu, który częściej mianował księży niemieckich⁷⁸, ks. Welisch otrzymał probostwo w Hliboce. Ze stolicy Bukowiny przeniósł się na prowincję, do dekanatu czerniowieckiego. Jeszcze w czasach austriackich w miejscowości Hliboka była filia parafii ewangelickiej w Czerniowcach, cerkiew i szkoła ewangelicka. Polacy zaznaczyli tam swoje wpływy dopiero z chwilą zakupu dóbr ziemskich przez rodzinę Skibniewskich w 1899 r. Skibniewscy przyczynili się do utworzenia szkoły polskiej, Czytelnii Polskiej⁷⁹, powołania pierwszej na Bukowinie polskiej kasy oszczędnościowo-pożyczkowej typu raiffeisenowskiego⁸⁰ oraz do budowy i wyposażenia ko-

75 15 września 1929 r. został przez ks. infułata W. Grabowskiego poświęcony kamień węgielny pod budowę sierocińca. *Poświęcenie kamienia węgielnego*, „Gazeta Polska”, 561 (1929) s. 3.

76 *Schematismus Archidiaecesis Leopoliensis Ritus Latini Pro anno Domini 1928*, Leopoldi 1928, s. 217.

77 Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), zespół: Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie (dalej MSZ), sygn. 10752, Memoriał w sprawie szkolnictwa polskiego i opieki duszpasterskiej w Rumunii, 1929, k. 113.

78 M. Hausleitner, *Georg Goebel (1900–1965)*, „Transylvanian Review”, 32 (2023) nr 1, s. 87, DOI: [10.33993/TR.2023.1.05](https://doi.org/10.33993/TR.2023.1.05).

79 J. Bujak, *Kronika Bukowińskich Polaków 1906–1910*, Suceava 2022, s. 193–194.

80 Tamże, s. 263.

ścioła rzymskokatolickiego⁸¹. W Hliboce posługę duszpasterską od powstania kościoła w 1907 r. do 1918 r. pełnił ks. Józef Janiszewski (1880–1940), następnie ks. Stanisław Cichocki (ur. 1888)⁸². Wakat proboszcza uzupełniono administratorem; do swej śmierci w czerwcu 1929 r. pełnił tę funkcję ks. emeryt Leopold Schweiger (ur. 1860)⁸³. W Hliboce było 1135 katolików. W 1930 r. w miejscowości mieszkali Rumuni, Ukraińcy, Niemcy, Polacy, Żydzi i Rosjanie⁸⁴. Ludność polskojęzyczną stanowiło 700 osób dorosłych oraz 84 dzieci⁸⁵. W Hliboce ks. Welisch, oprócz posługi duszpasterskiej, żywo interesował się edukacją i rozwojem religijnym dzieci i młodzieży, niezależnie od narodowości.

W tym miejscu należy wyjaśnić, że w Wielkiej Rumunii dążono do rumunizacji szkolnictwa, co hamowało rozwój szkolnictwa mniejszościowego. Dopiero Ustawa o nauce prywatnej z 22 grudnia 1925 r., podpisana przez Ministra Oświaty dr. Constantina Angelescu (1869–1948), zezwalała mniejszościom narodowym na zakładanie i utrzymywanie prywatnych szkół w ramach ustaw obowiązujących w Rumunii. Potrzeba organizacji szkół mniejszościowych wynikała z liczby uczniów nierumuńskojęzycznych. W 1930 r. na Bukowinie pod względem struktury narodowościowej uczniów szkół powszechnych przeważali Rumuni (60,8%), pozostałą część stanowili Ukraińcy (11,2%), Polacy (9,2%), Niemcy (8,7%), Żydzi (7,7%), Węgrzy (1,5%), pozostałe narodowości (0,9%)⁸⁶.

Polacy np. zorganizowali prywatne szkoły pod kierunkiem Polskiej Macierzy Szkolnej, a następnie Polskiego Związku Szkolnego w Rumunii. Niemcy z kolei rozwijali rodzimą edukację w czerniowieckim Katolicko-Niemieckim Domu Sierot, z którym był związany ks. Welisch. Po 1933 r., kiedy zlikwidowano niemiecki inspektorat szkolny na Bukowinie, a dzieci pozbawiono możliwości nauki języka ojczystego, rozwiązaniem stały się kursy letnie. Na przykład

81 *Schematismus Archidiaecesis Leopoliensis Ritus Latini Pro anno Domini 1925*, Leopoldi 1925, s. 166–167.

82 *Wiadomości Kościelne*, „Gazeta Polska”, 350 (1925) s. 3.

83 *Wiadomości Kościelne*, „Gazeta Polska”, 549 (1929) s. 4.

84 *Hliboca*, w: *Enciclopedia Bucovinei*, t. 2: G–O, red. E. Satco, A. Niculică, Suceava 2018, s. 154.

85 AAN, Zespół: MSZ, sygn. 10752, Memoriał w sprawie szkolnictwa polskiego i opieki duszpasterskiej w Rumunii, 1929, k. III.

86 *Aspecte ale problemei minoritaților nationale în Bucovina istorică între ani 1918 și 1940 (I)*, „Analele Bucovinei”, 1 (1997) s. 143.

w lipcu 1934 r. Niemcy w Czerniowcach w ramach kursu dla dzieci nauczali religii, języka niemieckiego, kaligrafii, historii Niemiec, prowadzili pogadanki o sprawach niemieckich⁸⁷.

Ksiądz Welisch, który dotychczas miał doświadczenie pracy w szkole państwowej rumuńskiej, angażował się w życie polskiej prywatnej szkoły powszechnej w Hliboce, prowadzonej przez PZS, której prezesem był dr Aleksander Skibniewski⁸⁸. Pracował jako katecheta w szkole⁸⁹, w której liczba uczniów wahała się od 70 do 61 osób. Ksiądz Welisch otrzymywał od PZS miesięczne wynagrodzenie (608 lei)⁹⁰. Poza PZS, prywatną dotacją Skibniewskiego, funkcjonowanie szkoły zapewniała ludność polska, która płaciła na jej utrzymanie 300 lei miesięcznie⁹¹. We wrześniu 1937 r. katecheta zorganizował poświęcenie budynku szkoły polskiej, o czym donosił „Kurier Polski w Rumunii”: „że ta wzruszająca uroczystość tak pięknie wypadła, wielka w tym zasługa miejscowego proboszcza ks. prof. Welischa”⁹². Brał on udział w nabożeństwach na rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego.

Z analizy materiału prasowego wynika, że ks. Welisch uczestniczył w życiu hlibockiej parafii, wspierał działalność chóru kościelnego. Podejmował inicjatywy religijno-kulturalne (np. wieczornica ku czci św. Katarzyny, opłatek z konsulem RP Mieczysławem Grabińskim, mikołajki, msze z okazji świąt patriotycznych polskich (Święto Narodowe 3 maja, Święto Niepodległości), nabożeństwa żałobne za Józefa Piłsudskiego. Włączał się w pracę duszpasterską w pobliskich wioskach (Oprischeny). Współpracował z miejscowym proboszczem greckokatolickim Onufrym Wolańskim i ks. prof. Ilie Verbovskim⁹³.

87 AAN, zespół: MSZ, sygn. 10550, Konsulat RP w Czerniowcach: Sprawozdanie o głosach prasy, Czerniowce, dn. 8.08.1934r, k. 76.

88 AAN, zespół: MSZ, sygn. 10553, Statut Polskiego Związku Szkolnego w Rumunii, k. 78.

89 AAN, zespół: MSZ, sygn. 10553, Sprawozdanie Polskiego Związku Szkolnego w Czerniowcach za czas od 30.I.1938 do 1.IV.1939, k. 48.

90 AAN, zespół: MSZ, sygn. 10759, Sprawozdanie o szkolnictwie w I-szem półroczu 1933/34, k. 18.

91 Tamże, k. 4.

92 *Bogu na chwałę, młodzieży polskiej pożytek. Z uroczystości poświęcenia szkoły polskiej w Adâncata*, „Kurier Polski w Rumunii”, 220 (1932) s. 4.

93 J. Bujak, *Kronika Polaków Bukowińskich i zamieszkałych w Rumunii 1931–1940*, Suceava 2020, s. 115–635.

Przesiedlenie do Rzeszy i schyłek życia w Polsce

W 1940 r. na Bukowinie na wezwanie Adolfa Hitlera rozpoczęła się akcja repatriacji etnicznej niemieckich osadników ze wschodniej i południowo-wschodniej Europy do Rzeszy⁹⁴. Jesienią Bukowinę opuściło ponad 45 tys. osób niemieckiego pochodzenia i osób zapisanych jako Niemcy⁹⁵. Wśród masowo wysiedlanych znalazło się również duchowieństwo, m.in. ks. Anastasius Sonntag (ur. 1876), członek Zakonu Trynitarzy i proboszcz w Augustendorfie (dekanat Radowce), ks. Georg Goebel (ur. 1900), który w latach 1931–1940 pracował w duszpasterstwie zagranicznym Niemców na Bukowinie, dyrektor Josefinum⁹⁶, i ks. Emil Welisch. Trafili oni na Dolny Śląsk, na tereny polskie, zaanektowane przez Niemcy w 1939 r. Wspomniani kapłani, zanim zostali skierowani do placówek, byli poddawani represjom. Ostatecznie ks. Welisch został przydzielony do parafii w Glatz (Kłodzko) na Dolnym Śląsku, gdzie pozostał aż do swojej śmierci⁹⁷.

Kłodzko po zakończeniu działań wojennych przeszło pod administrację polską w czerwcu 1945 r. Zdecydowaną większość jego mieszkańców stanowili Niemcy. Na mocy postanowień konferencji poczdamskiej z 1945 r. ludność niemiecką czekały kolejne wysiedlenia. Niemcy opuszczali Kłodzko i udawali się na Zachód. Ksiądz Welisch zdecydował się zostać w Polsce⁹⁸. Znał język polski. Jako nowy obywatel Ziem Zachodnich i Północnych, musiał mierzyć się z problemami wynikającymi z braku ładu społecznego i stabilizacji (m.in. niepewność jutra, migracje ludności). Sytuację pogarszała też rozłąka z bliskimi⁹⁹,

94 W. Stankowski, *Polityka III Rzeszy wobec Niemców ze Wschodu. Przesiedlenia ludności niemieckiej podczas II wojny światowej*, „Polityka i Państwo”, 4 (2007) s. 124.

95 S. Osaczuk, *Niemcy na Bukowinie*, s. 173.

96 M. Hausleitner, *Georg Goebel*, s. 86–94.

97 S.A. Welisch, *Reverend Emil Welisch*, s. 10.

98 Tamże.

99 Rodzeństwo Emila rozproszyło się po świecie. Sebastian i Wernel wyemigrowali do Stanów Zjednoczonych, Margarete, Peter i Paulus do Bawarii, a Josef, Johann i Theresia po nieudanej próbie ucieczki i schwytaniu przez Rosjan ponownie zostali przesiedleni na Bukowinę. W Gura Humorului pozostał grób ojca Emila i jego siostr: Reginy i Marie. Matka Emila została pochowana w Wallersdorf w Bawarii. J. Welisch, *Reflections and reminiscences*, s. 30.

z Bukowiną. W kłodzkiej parafii pełnił obowiązki duszpasterskie, w szkole zaś uczył religii. W 1952 r. był rezydentem w lokali Kłodzko Jurandów na przedmieściach Kłodzka przy ul. Szpitalnej 1. Posługiwał w kościele Niepokalanego Poczęcia NMP¹⁰⁰. Zmarł 30 kwietnia 1954 r. w Kłodzku i tam też jest pochowany.

Zakończenie

Postać ks. Emila Welischa (1884–1954) zasługuje na upamiętnienie i miano Bukowińczyka. Ponad pół wieku spędził na Bukowinie, z czego cztery lata w Galicji, a po repatriacji z Bukowiny kolejnych czternaście lat spędził na Dolnym Śląsku – w tym pięć lat w III Rzeszy i dziewięć w Polsce.

Za jego życia Bukowina ulegała znaczącym przemianom: do 1918 r. silnie akcentowano w niej wpływy niemieckie, natomiast w latach 1918–1940 coraz wyraźniej zaznaczały się dążenia rumuńskie w różnych sferach życia, m.in. administracji i edukacji. Niezależnie od zmieniających się okoliczności politycznych stałym punktem odniesienia pozostawały dla niego dom rodzinny oraz Kościół, którego był przedstawicielem. Choć w okresie młodzieńczym wychowywał się pod opieką księdza obrządku ormiańskiego, pielęgnował wiarę ojców i został kapłanem rzymskokatolickim. W strukturach Kościoła łacińskiego przeszedł drogę od wikarego do proboszcza, pełniąc nie tylko posługę duszpasterską, lecz także prowadząc ożywioną działalność społeczno-religijną. Służył bliźnim niezależnie od ich narodowości.

Odcięty od korzeni, znalazł się na Dolnym Śląsku. W dziejach Kłodzka pozostawił po sobie wspomnienie dobrego człowieka.

Streszczenie: Tekst poświęcony jest biografii ks. Emila Welischa. Urodził się jako Niemiec w wielokulturowym Królestwie Bukowiny. Uczył się i pracował wśród Niemców, Rumunów, Polaków, Ormian, Ukraińców. Pod wpływem przemian politycznych musiał opuścić Bukowinę, jednak do końca życia nosił ją w sercu. Ważne miejsce w jego biogramie zajmuje działalność duszpasterska i nauczycielska.

Słowa kluczowe: Emil Welisch, ksiądz katolicki, edukacja, duszpasterstwo, Bukowina.

100 *Schematyzm Duchowieństwa i Kościołów Archidiecezji Wrocławskiej*, Wrocław 1952, s. 181–182.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie,
zespół: Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie.

Źródła drukowane

- Bogu na chwałę, młodzieży polskiej pożytek. Z uroczystości poświęcenia szkoły polskiej w Adâncata*, „Kurier Polski w Rumunii”, 220 (1932) s. 4.
- Bursa im. Issakowicza*, „Gazeta Polska”, 3 (1914) s. 1–2.
- Bursa kat. im. Issakowicza*, „Gazeta Polska”, 85 (1910) s. 1.
- Catalogus Universi Venerabilis Cler Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1906*, Leopoldi 1906.
- Catalogus Universi Venerabilis Cler Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1909*, Leopoldi 1910.
- Catalogus Universi Venerabilis Cler Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1910*, Leopoldi 1911.
- Catalogus Universi Venerabilis Cler Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1911*, Leopoldi 1912.
- Catalogus Universi Venerabilis Cler Saecularis et Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Rit. Lat. Pro anno Domini 1914*, Leopoldi 1915.
- Ćwik W., *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach*, Czerniowce 1885.
- Der Deutsche Volksrat für die Bukowina*, „Deutsche Volkszeitung”, 1 (1918) s. 1.
- Die Deutschen Grossrumänienes*, *Der Deutsche Volksrat für die Bukowina*, „Deutsche Volkszeitung”, 56 (1919) s. 1.
- Dla dzieci polskich*, „Gazeta Polska”, 85 (1896) s. 1.
- Elenchus Cleri Saecularis ac Regularis Archidiaecesis Leopoliensis Ritus Latini Pro anno Domini 1922*, Leopoldi 1922.
- Erster Jahres-Bericht des k. k. zweiten StaatsUntergymnasiums in Czernowitz am Schlusses des Schuljahres 1897/98*, Czernowitz 1898.
- Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1898/1899–1909/1910*, oprac. W. Hahn, Lwów 1912.
- Długosz T. ks., *Rzut oka na dzieje lwowskiego Wydziału Teologicznego*, w: *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*, Lwów 1934.
- Oplakane dla nas Polaków we Wschodniej Galicyi stosunki kościelne*, „Gazeta Kościelna”, 23 (1911) s. 291–292.
- Program wykładów w półroczu letnim 1908/1909*. C.K. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1910.
- Schematismus Archidiaecesis Leopoliensis Ritus Latini Pro anno Domini 1929*, Leopoldi 1929.
- Schematismus Archidiaecesis Leopoliensis Ritus Latini Pro anno Domini 1928*, Leopoldi 1928.

- Schematismus Archidiaecesis Leopoliensis Ritus Latini Pro anno Domini 1925*, Leopoldi 1925.
- Schematyzm Duchowieństwa i Kościołów Archidiecezji Wrocławskiej*, Wrocław 1952.
- Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu letnim 1905/1906*. C. K. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1906.
- Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1905/1906*. C. K. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1905.
- Towarzystwo orm-kat. bursy im. Issakowicza w Czerniowcach*, „Gazeta Polska”, 101 (1907) s. 2–3.
- Uregulowanie spraw wyznaniowych w Rumunii*, „Gazeta Polska”, 252 (1923) s. 2.
- VIII. Jahresbericht des k. k. zweiten Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusses des Schuljahres 1904/1905 von Kornel Kozak*, k. k. Gymnasialdirector, Czernowitz 1905.
- Wiadomości diecezjalne*, „Gazeta Kościelna”, 28 (1921) nr 13, s. 156.
- Wiadomości diecezjalne*, „Gazeta Kościelna”, 17 (1909) nr 32, s. 406.
- Wiadomości diecezjalne*, „Gazeta Kościelna”, 19 (1911) nr 33, s. 410.
- Wiadomości kościelne*, „Gazeta Lwowska”, 51 (1901) s. 3.
- Wiadomości Kościelne*, „Gazeta Polska”, 350 (1925) s. 3.
- Wiadomości Kościelne*, „Gazeta Polska”, 549 (1929) s. 4.
- X. infułat Kajetan Kasprowicz. Założyciel Bursy Orm-Katol. w Czerniowcach*, „Posłaniec św. Grzegorza”, 42–43 (1930).
- Zmiana w wikariacie generalnym*, „Gazeta Polska”, 294 (1924) s. 4.
- Zweiter Jahresbericht des k. k. StaatsUntergymnasiums in Czernowitz am Schlusses des Schuljahres 1898/99*, Czernowitz 1899.
- Biedrzycki E., *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa-Kraków 1973.
- Biserica Preasfânta Treime, <https://www.hvp.ro/objective-turistice-suceava-gura-humor/biserica-preasfanta-treime>, dostęp: 19.07.2024.
- Bujak J., *Kronika Bukowińskich Polaków 1906–1910*, Suceava 2022.
- Bujak J., *Kronika Polaków Bukowińskich i zamieszkałych w Rumunii 1931–1940*, Suceava 2020.
- Bujak J., *Lwowski abp prof. dr Józef Bilczewski (21.01.1901–20.03.1923) według bukowińskich Polaków, ich prasy oraz wybranych archidiecezjalnych świadectw epoki*, w: *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w strukturze nawiązywania polsko-rumuńskich relacji dyplomatycznych Despre relațiile polono-române de-a lungul timpului în anul centenarului stabilirii relațiilor diplomatice polono-române*, red. E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2021.
- Enciclopedia Bucovinei*, t. 2: G–O, red. E. Satco, A. Niculică, Suceava 2018.
- Geschichte der Bukowina: Von der Kiewer Rus über das Fürstentum Moldau, das Österreichische Kronland Bukiwina bis zur Herrschaft Rumäniens*, <https://www.bukowinafreunde.de/geschichte-der-bukowina/#voroesezeit>, dostęp: 13.07.2024.

- Grodowska-Kulińska D., *Zbiór Czerniowiecki 1781–1945 (1975)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 81 (2004) s. 81–100.
- Hausleitner M., *Georg Goebel (1900–1965)*, „Transylvanian Review”, 32 (2023) nr 1, s. 86–94, DOI: 10.33993/TR.2023.105.
- Kaindl R.F., *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich: Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen*, Innsbruck 1902.
- Klug A., *Die Besiedelung von Bori*, „Deutsche Tagespost” 1935, https://bukovinasociety.org/bsa-file_villages-e/bsa-file_villages_list-e/bsa-file_villages_bori-die-besiedlung-klug-d-2/, dostęp: 13.07.2024.
- Krasowska H., *Bukowina Żywa historia Kościoła*, Kraków 2006.
- Król-Mazur R., *Bukowina jako ojczyzna prywatna polskich Ormian*, w: *Polska i Rumunia w Europie Środkowej w XX i XXI wieku. Studia, materiały i eseje poświęcone pamięci prof. dra hab. Wojciecha Rojka/ Polonia și România în Europa Centrală în secole XX și XXI. Studii, materiale și eseuri dedicate în memoriam prof. univ. dr. Wojciech Rojek*, red. A. Kastory, H. Walczak, Kraków 2017, s. 265–287.
- Majorek C., *Kierunki regresu jednolitej struktury szkolnictwa ludowego w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, 32 (1970) s. 210–214.
- Osaczuk S., *Niemcy na Bukowinie od Józefa II do Adolfa Hitlera*, w: *Bukowina. Integracja społeczno-kulturowa na Pograniczu*, red. nauk. H. Krasowska, E. Kłosek, M. Pokrzyńska, Z. Kowalski, Warszawa–Wrocław–Zielona Góra–Piła 2010, s. 157–173.
- Pelczar R., Ryś J., *Wychowanie narodowe i patriotyczne w polskich szkołach ludowych w Galicji w latach 1772–1918*, Rzeszów 2023.
- Poświęcenie kamienia węgielnego*, „Gazeta Polska”, 561 (1929) s. 3.
- Purici Ș., *Aspecte ale problemei minorităților naționale în Bucovina istorică între anii 1918 și 1940 (I)*, „Analele Bucovinei”, 1 (1997) s. 131–144.
- Radziszewska M., *Bursa im. Adama Mickiewicza w Czerniowcach jako przykład instytucjonalnej formy opieki nad dziećmi i młodzieżą mniejszości polskiej w Królestwie Bukowiny*, w: *Pomiędzy dysonansem a konsonansem społecznym*, red. J. Górniewicz, Olsztyn 2021, s. 363–390.
- Radziszewska M., *Początki i rozwój szkolnictwa polskiego w Rumunii do 1939 roku*, „Biuletyn Historii Edukacji”, 39 (2018) s. 89–104.
- Reckmann D., *Bori Settlers*, https://bukovinasociety.org/bsa-file_villages-e/bsa-file_villages_list-e/bsa-file_villages_bori_founding-settlers-e/, dostęp: 13.07.2024.
- Școala cea dintâi din Gura Homorului*, <https://www.scoalaigh.ro/>, dostęp: 13.07.2024.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 2, Warszawa 1881.
- Șmid I., *Două secole de istorie ale Parohiei Romano-Catolice din Rădăuți (Ediție revizută și adăugită)*, Rădăuți 2013.

- Stankowski W., *Polityka III Rzeszy wobec Niemców ze Wschodu. Przesiedlenia ludności niemieckiej podczas II wojny światowej*, „Polityka i Państwo”, 4 (2007) s. 122–131.
- Ungureanu C., *Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cernăuți (1875–1919)*, „Analele Bucovinei”, 2 (2016) s. 41–64.
- Welisch J., *Reflections and Reminiscences a Bukovina German Tells His Story*, „Journal of the American Historical Society of Germans from Russia”, 12 (1989) nr 2, s. 29–39.
- Welisch S.A., *Reverend Emil Welisch remembered*, „The Bukovina Society of the Americas”, 2003, march, s. 8–10.
- Zelionca A-E., *Ks. Aleksander Opolski i dzieła miłosierdzia na Bukowinie*, „Polonus”, 8 (2016) s. 32–34.
- Zielonca A-E., *Kościół katolicki obrządku łacińskiego na Bukowinie (1900–1940)*, „Roczniki Teologiczne”, 63 (2016) nr 4, s. 172–176.
- Zup I.E., *Bewahren der Deutschen identität und sprache in Grossrumänien. Das vereinsleben*, „Studia UBB Philologia”, „Studia UBB Philologia”, 66 (2021) nr 3 s. 87–105, DOI: 10.24193/subbphil.2021.3.06.